

Bogumiła Kaniewska

"Gustaw Herling-Grudziński - Tradycja i współczesność kultury europejskiej" : Poznań, 22-24 XI 1990

Biuletyn Polonistyczny 34/3-4 (122-123), 247-253

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

rii, obejmującej całe uniwersum mowy. Referentka omówiła tezy Bachtina głoszące: 1) istnienie luźnej i ściślejsz zdeterminowanych wzorców gatunkowych różnych tekstów, 2) przyporządkowanie gatunków stylom funkcjonalnym, 3) przeciwstawienie czynnościowego ujęcia gatunku - jako skodyfikowanej formy działania - ujmowaniu go w kategoriach wytworu. Wskazała na twórczą kontynuację Bachtina we współczesnych badaniach teoriotekstowych i z tego punktu widzenia skomentowała jego tezy. Więcej miejsca poświęciła interpretacji Bachtinowskiego rozróżnienia gatunków pierwotnych i wtórnych oraz pojęciu transeakcentacji gatunkowej.

W toku obrad parokrotnie wspomniano inicjatorkę poprzednich konferencji teoriotekstowych i promotorkę polskich prac z tego zakresu, zmarłą w 1988 r. prof. Marię Renatę Mayenową. Zapowiedziano też rychłe ukazanie się książki zbiorowej "Tekst w kontekście" - poświęconej pamięci tej Uczonej i dokumentującej poprzedni etap pracy środowiska uczestniczącego w dyskusjach organizowanych przez IBL PAN.

Teresa Dobrzyńska

"GUSTAW HERLING-GRUDZIŃSKI -
TRADYCJA I WSPÓŁCZESNOŚĆ KULTURY EUROPEJSKIEJ"
Poznań, 22-24 XI 1990

W dniach 22-24 listopada 1990 r. na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu odbyła się sesja naukowa poświęcona twórczości Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, zorganizowana przez Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza Oddział Poznański i Instytut Filolo-

gii Polskiej UAM. Sesja, na której przedstawiono piętnaście referatów, cieszyła się ogromnym zainteresowaniem zarówno badaczy z różnych ośrodków uniwersyteckich, jak i studentów, uczniów oraz nauczycieli szkół średnich. Obrady otworzył dr D. Maleszyński, prezes poznańskiego oddziału TLiAM. Minutą ciszy uczczono pamięć prof. J. Ziomka, który tak niedawno odszedł z grona badaczy literatury.

Pierwszy referat "Cały ten okropny świat. Zapiski i sztuka pamięci głębokiej w »Innym świecie« Gustawa Herlinga-Grudzińskiego" wygłosił T. B u r e k (IBL). W swoim wystąpieniu badacz skoncentrował się na walorach artystycznych "Innego świata", utworu sytuującego się pomiędzy pamiętnikiem, powieścią a reportażem, wpisującego się w tradycję utworów o niejednorodnej genealogii, oscylujących między dokumentem a powieścią - takich, jak "Zapiski z domu umarłych" Dostojewskiego. Właściwość ta ma również swoje konsekwencje w warstwie stylistycznej utworu, łączącego dwa przeciwstawne style: amerykańizm w relacji o faktach i proustylizm we fragmentach odnoszących się do sfery uczuć. Stylistyczna ambiwalencja "Zapisków sowieckich" stanowi wyraz przekonania o złożonej naturze człowieka, nieredukowalnej - nawet w warunkach ekstremalnych - do fizycznej egzystencji.

Również S. S t a b r o (UJ) w referacie "»Inny świat« - fenomenologia cierpienia" umiejscowił "Inny świat" na pograniczu powieści i literatury faktu. Opis świata obozu zyskuje u Herlinga wymiar uniwersalny, staje się opisem sytuacji egzystencjalnej człowieka XX wieku, zagrożonego totalitaryzmem; w tym wymiarze cierpienie to integralna część ludzkiego losu. Świadomość "inności" świata obozu jest świadectwem wiary w istnienie (choć nie w zwycięstwo) ładu moralnego, obecnego np. w sztuce. Według badacza

kluczowe znaczenie dla interpretacji utworu ma historia Kostylewa ("powieść w powieści") - jego zniewolenia przez system totalitarny, a następnie - jakże tragicznego - wyzwolenia poprzez sztukę.

W referacie "Mikroświaty Herlinga-Grudzińskiego" M. L u b e l s k a (UJ) przedstawiła koncepcję istnienia dwóch autonomicznych światów w "Innym świecie": "świata przygód" i "świata myśli". Na poziomie fabuły "Zapiski" są powieścią przygodową - natomiast "myśli" pozostają obok, nie uzewnętrznione. "Mikroświat mowy wewnętrznej" uobecnia się szczątkowo: w użyciu wielkich liter, aforyzmów, niedopowiedzeń, świadcząc tym samym o istnieniu myśli ukrytej. Jedynym momentem, w którym odzyskana mowa wewnętrzna - nieprzenikalny obszar wewnętrznego doświadczenia - pojawia się na powierzchni utworu, jest jego scena finałowa.

Dyskusja nad referatami skupiła się przede wszystkim na, podkreślonej we wszystkich trzech wystąpieniach, dwoistości "Innego świata", która ma znaczący wpływ na sposób odbioru dzieła.

Drugą część obrad rozpoczął referat M. A d a m c z y k (UAM) "Adventus secundus" poświęcony opowiadaniu "Drugie przyjście". Wskazując na ogromne bogactwo erudycyjne utworu, referentka przedstawiła niezwykle bogaty komentarz historycznoliteracki, otwierający rozliczne możliwości interpretacyjne. Szczególne znaczenie dla odbioru opowiadania ma koncepcja milenaryzmu Joachima z Fiore, który na rok 1260 naznaczył ponowne nadejście Chrystusa.

W referacie "Zamknięty odprysk świata. O pisarstwie Gustawa Herlinga-Grudzińskiego" R. N y c z (IBL) charakteryzował cechy poetyki utworów Herlinga, powstałych po "Innym świecie" - dziurysza i opowiadań. W prozie autora "Dziennika pisanego nocą" ważną rolę pełni opozycja opis-opowiadanie; ciężar przedstawienia rzeczywistości spada na opis wyrażający jej bezkształtną całość - "miazgę",

opowiadanie przekazuje odłamki rzeczywistości innej niż świat codzienności. Istnienie takich "odprysków wszechświata" - opowiadań, załączków opowiadań, wreszcie związanych z nimi epifanii - jest plonem pisarskiej teorii dwóch rzeczywistości: prawdziwej ("nieuchwytniej i niedotykalnej", ostoi stałych wartości), dostępnej jedynie we fragmentach i obecnej w całości rzeczywistości zafałszowanej ("dotykanej i dotkliwej"). Poetyka epifanii różni zasadniczo twórczość Herlinga od Gombrowicza.

Trzeci przedstawiony referat "Między wyrzeczeniem a wieloznacznością. O >Wieży< Gustawa Herlinga-Grudzińskiego" Z. K u d e l s k i e g o (odczytany przez żonę autora) stanowił fragment większej całości. W swojej interpretacji opowiadania referent wskazał na, wynikający z nieufności wobec fikcji, szczególny sposób pisania Herlinga - budowania tekstu na innym tekście: w przypadku "Wieży" jest to XVIII-wieczny utwór Xavier de Maistre'a "Trędowaty z miasta Aosty". Taka metoda konstrukcji opowiadania wpływa także na jego formę, która - według badacza - stanowi połączenie powieści, eseju i paraboli.

Głosy w dyskusji dotyczyły problemów interpretacji "Drugiego przyjścia" i "Wieży" - dyskutanci proponowali nowe konteksty, szczególnie silnie akcentowano konieczność włączenia do interpretacji "Drugiego przyjścia" pojęć teologicznych. Inny nurt wypowiedzi dotyczył, zasygnalizowanego przez R. Nycza, zagadnienia epifanii.

Drugiego dnia sesji, w przedpołudniowej części obrad A. W a ś k o (UC) przedstawił referat "Prawda i parabola w twórczości Herlinga-Grudzińskiego", prezentujący pisarstwo autora "Dziennika pisanego nocą" w świetle jego poglądów na literaturę i historię. Proza ta łączy dwa dążenia - pierwsze (realisty) do

obiektywnego przedstawienia faktów, i drugie (historiozofa) - do przybliżenia prawdy ogólnej, ponadhistorycznej (tajemnicy). Już w "Innym świecie" można było zaobserwować narodziny refleksji metafizycznej w obrębie prozy dokumentarnej. Dążąc do prawdy metafizycznej, pisarz przechodzi od języka faktów do metafory, zastygania znaczeń, paraboli.

R. Z i m a n d (IBL) całość swojego referatu "Czytając »Dziennik« Herlinga w 1990 roku" poświęcił diariuszowi pisarza. W pierwszej części zaprezentował grę fikcji i faktu, jaka ma miejsce w "Dzienniku pisany nocą", zwracając uwagę na autorskie sygnały przejścia od zapisu diaryetycznego do zmyślenia, ale także na te fragmenty, w których granica między nimi jest zatarta i może ująć uwagę czytelnika. Badacz zakwalifikował "Dziennik" do grupy dzienników literackich: niefabularnych, afikcyjnych utworów pisanych z myślą o publikacji. R. Zimand wskazał na szczególny sposób, w jaki diariusz Herlinga nawiązuje do "Dziennika pisarza" Fiodora Dostojewskiego - łączy je zamysł ogólny, ,odobieństwo tematyki, dzieli - "porządek słów", różnica języka.

Ostatnim wystąpieniem w przedpołudniowej części był referat J. D i e r i c k a (Belgia) "Strużka epistolarna« w dzienniku Gustawa Herlinga-Grudzińskiego (i co się z tym wiąże)". Szczegółowej analizie została poddana korespondencja pisarza, która znajduje swoje poświadczenie na kartach "Dziennika". Podstawą swoich badań belgijski polonista uczynił typologię listów Ermerta.

Wła dyskusji nad "Dziennikiem pisany nocą" najbardziej inspirujące było zagadnienie współistnienia prawdy i fikcji, jego znaczenie dla interpretacji i odbioru diariusza Herlinga-Grudzińskiego.

Pierwszy w popołudniowej części obrad referat M. W y k i

(UJ) "Nasz wiek według Gustawa Herlinga-Grudzińskiego" prezentował poglądy pisarza na współczesność. Podkreślając ciągłość duchowego i intelektualnego rozwoju pisarza, referentka wskazała najpierw na jego młodzieńcze fascynacje (conradyzm, katastrofizm, personalizm), omawiając następnie ich ewolucję w dojrzałej twórczości Herlinga.

W referacie "Gustaw Herling-Grudziński jako historyk sztuki" J. Zieliński (IBL) ukazał kompetencje pisarza w tej dziedzinie - jego stosunek do historyków sztuki (Berensos) i sposób przedstawienia dzieł plastycznych. Zwrócił uwagę na powściągliwość opisów i literackie podejście do malarstwa. Krytyczny stosunek do sztuki współczesnej został zinterpretowany, ku zaskoczeniu słuchaczy, biograficznie.

Referat R. K. Przybylskiego (UAM) "Casanova według Gustawa Herlinga-Grudzińskiego" dotyczył tej spośród wielu "twarzy" autora "Dziennika", która pojawia się w obliczu tematyki "sprośnej". Istotny wydaje się przy tym problem wyzwolenia obyczajowego, który dla pisarza ma dwa wymiary: terroryzmu i pornografii. Koresponduje to z przekonaniem Herlinga o paralelizmie wojny i miłości, ale nie wyczerpuje różnorodnych wątków Casanovy uwięzionego w labiryncie kultury europejskiej.

Dyskusja nad referatami skoncentrowała się wokół pytań o miejsce komunizmu w całokształcie ewolucji intelektualnej pisarza i o jego sposób patrzenia na dzieła sztuki malarskiej.

Ostatni dzień obrad rozpoczął się referatem W. Boleckiego (IBL) "Ciemna miłość", którego przedmiot stanowiły opisy pejzaży w prozie Herlinga. Opisy te służą nadawaniu sensów, są tak elementem konstrukcyjnym, jak i konstruowanym, służą kreacji literackiego mitu (poprzez uruchomienie mechanizmu ewokacji).

W obrębie tego mitu odnaleźć można także, zbudowaną przy pomocy ascetycznych środków, prywatną ojczyznę pisarza.

Referat A. N a s a l s k i e j (UMCS) "Śladami Orwella. O »Podróży do Burmy« Herlinga-Grudzińskiego" odtwarzał wizję "birmańskiego socjalizmu", jaka - na podstawie wcześniejszych doświadczeń i aktualnych obserwacji (np. użycie nowomowy) - jawi się pisarzowi. W pesymistycznej wizji referentka dostrzegła także analogie do sytuacji w Polsce, gdzie realizuje się ten sam schemat polityczny. Konsekwencją tego spostrzeżenia był wniosek, iż Herling adresował "Podróż" do czytelnika krajowego, zdolnego odczytać i pojąć birmańsko-polską analogię.

W. K o t (UAM) w referacie "Sacrum w prozie Herlinga-Grudzińskiego wobec wzorców literatury konfesyjnej" umieścił twórczość Herlinga na tle dwóch biegunów tradycji literatury religijnej: literatury konfesyjnej i literatury poszukującej sacrum poza katolicyzmem. Przedstawiając różne tory poszukiwań metafizycznych w literaturze XX wieku, wskazał na nieprzystawalność prozy Herlinga-Grudzińskiego do żadnej z nich. Grudziński tworzy własną metafizykę, dla której kluczem jest pojęcie nadziei.

Ostatnia dyskusja sesji "herlingowskiej" zdominowana została przez spór o istnienie i znaczenie prywatnej ojczyzny w piśmiectwie Herlinga.

W imieniu organizatorów sesji pożegnał uczestników dr D. Malesszyński, informując równocześnie, iż przedstawione referaty zostaną opublikowane. Książka "Etos i artyzm. Rzecz o Herlingu-Grudzińskim", pod redakcją S. Wysłouch i R.K. Przybylskiego, ukaze się w maju 1991 roku.

Bogumiła Kaniewska